

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.3.1>

Л. Г. Остапчук

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права
та кримінології юридичного факультету Пенітенціарної академії України

ІНСТИТУТИ АДВОКАТУРИ ТА ПРОКУРАТУРИ ЯК СКЛАДОВІ ПРАВОСУДДЯ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена висвітленню інститутів адвокатури та прокуратури як складових правосуддя. Дослідження інститутів адвокатури та прокуратури в контексті їхньої ролі в правосудді є надзвичайно актуальним, оскільки вони виконують важливі функції забезпечення захисту прав і законних інтересів громадян та підтримання законності в державі. Наголошено, що ефективне функціонування адвокатури та прокуратури є характеристикою правової держави та верховенства права.

Основна увага зосереджена на аналізі еволюції інститутів адвокатури та прокуратури в українському законодавстві. Визначається, як змінювалося їхнє місце в системі правосуддя з моменту прийняття Конституції України 1996 року до внесення до неї змін у 2016 році.

Наголошено, що в першій редакції Конституції України інститути адвокатури та прокуратури були відокремлені від інституту правосуддя, а їхня роль була визначена досить загально. Зокрема, адвокатура розглядалася переважно як інститут, що забезпечує право на захист, а прокуратура – як орган, що здійснює нагляд за додержанням законів.

Обґрунтовано, що зміни до Конституції України 2016 року кардинально змінили підхід до регулювання інститутів адвокатури та прокуратури. Було чітко визначено їхню роль у забезпеченні права на справедливий суд. Адвокатура отримала статус одного з ключових елементів судового процесу, а прокуратура зосередилася на підтриманні публічного обвинувачення та процесуальному керівництві.

Висвітлено, що сучасне українське законодавство розглядає адвокатуру та прокуратуру як невід'ємні складові системи правосуддя, які відіграють важливу роль у захисті прав людини, забезпеченні законності та справедливості. Їхня взаємодія в судовому процесі сприяє реалізації принципу змагальності та забезпечує баланс між інтересами держави і громадян.

Резюмовано, що адвокатура та прокуратура – це два фундаментальні інститути правосуддя, які відіграють ключову роль у забезпеченні законності та справедливості. Вони тісно взаємодіють між собою, однак мають різні функції та цілі. Адвокатура виступає гарантом правового захисту, тоді як прокуратура забезпечує підтримання публічного обвинувачення та нагляд за законністю у кримінальних провадженнях.

Ключові слова: верховенство права, права людини, правосуддя, судова реформа, судочинство.

Постановка проблеми. Дослідження інститутів адвокатури та прокуратури в контексті їхньої ролі в правосудді є надзвичайно актуальним, оскільки вони виконують важливі функції забезпечення захисту прав і законних інтересів громадян та підтримання законності в державі. Конституційно-правовий аспект цієї теми

потребує особливої уваги через зміни, які відбуваються в правових системах багатьох країн, зокрема в Україні, де тривають реформи правової системи та судової влади.

По-перше, адвокатура як гарант захисту прав людини займає ключове місце у забезпеченні справедливого судочинства. Її діяльність

ґрунтується на принципах незалежності, професійної етики та відповідальності перед суспільством. Водночас, важливою залишається проблема вдосконалення законодавства, яке регулює діяльність адвокатури, з метою забезпечення ефективного функціонування цього інституту в контексті реалізації конституційного права на захист.

По-друге, прокуратура як орган, що забезпечує дотримання законності, має важливу функцію в кримінальній юстиції та підтримці публічного обвинувачення в суді. Проте, в умовах демократичних перетворень, функції прокуратури часто переглядаються, зокрема щодо її ролі у взаємодії з іншими правоохоронними органами та судовою системою. Конституційно-правовий аспект діяльності прокуратури потребує чіткого врегулювання для забезпечення її незалежності, прозорості та відповідності європейським стандартам.

Актуальність дослідження цих інститутів підсилюється тим, що вони є фундаментальними складовими системи правосуддя, а їхнє правове регулювання визначає рівень захисту прав людини, забезпечення законності та справедливості в суспільстві. У зв'язку з реформами в Україні, спрямованими на вдосконалення судової влади, ефективне функціонування інститутів адвокатури та прокуратури є невід'ємною частиною реалізації правової держави та верховенства права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження інститутів адвокатури та прокуратури як складових правосуддя охоплює різноманітні наукові підходи та напрями, що розкривають як теоретичні, так і практичні аспекти функціонування цих інститутів. В останні десятиліття інтерес до цієї теми значно зріс у зв'язку з активними реформами правової системи, зокрема сфери правосуддя, та потребою узгодження національного законодавства із європейськими стандартами.

Вказані питання вивчали такі вітчизняні вчені як С. Головатий, Н. Камінська, М. Козюбра, А. Колодій, В. Костицький, М. Костицький, А. Кучук, В. Лемак, В. Пекарчук, М. Савчин, О. Спінчевська, О. Ярмиш та ін.

Дослідження адвокатури здебільшого зосереджені на аналізі її ролі як інституту, що гарантує реалізацію права на захист. Значна увага приділяється питанням незалежності адвокатури, її самоврядування та професійної етики. Серед авторів, які займаються цією темою, можна виділити праці С. Бандурка, А. Дутко,

С. Кудін, В. Супрун та ін., які досліджують питання відповідності діяльності адвокатури вимогам конституційних прав людини. Крім того, велику увагу приділяють питанням доступу до правосуддя у світлі прав людини, закріплених у Конституції та міжнародних угодах.

Дослідження прокуратури як інституту правосуддя зосереджені на проблемах її незалежності, а також на визначенні конституційних меж повноважень прокурорів у процесі здійснення публічного обвинувачення. Багато науковців досліджують питання відповідності діяльності прокуратури конституційним засадам, зокрема в умовах демократичних трансформацій. Окремі наукові роботи висвітлюють реформу прокуратури в Україні в контексті європейських стандартів та впливу Європейської конвенції з прав людини на правове регулювання її функціонування (Ю.Барбаш, Л. Коваль та ін.).

Важливим напрямом досліджень є порівняння національних систем адвокатури та прокуратури з іноземними моделями. Науковці, такі як О. Задорожна, І. Додін, В. Супрун та ін., акцентують увагу на особливостях правового регулювання адвокатської діяльності та функцій прокуратури в країнах Європейського Союзу, Сполучених Штатів тощо.

Загалом, дослідження інститутів адвокатури та прокуратури як складових правосуддя в конституційно-правовому аспекті відображають необхідність комплексного підходу до їх правового регулювання, вдосконалення законодавства, а також забезпечення дотримання конституційних гарантій.

Водночас, необхідно вказати на доцільність розгляду означених питань через призму змін до Конституції України, що були прийняті у 2016 році та які й обумовили поєднання вказаних інститутів у межах розділу «Правосуддя».

Мета статті – дослідити конституційно-правовий аспект інститутів адвокатури та прокуратури як складові правосуддя

Виклад основного матеріалу. Вкажемо на те, що у Конституції України, що була прийнята 1996 року, інститути адвокатури і прокуратури були розмежовані від інституту правосуддя; при цьому першому з вказаних інститутів майже не приділялась увага взагалі. Зокрема, інститут правосуддя був визначений як система судових органів, а діяльність адвокатури і прокуратури отримала окреме регулювання в інших розділах Конституції.

Так, адвокатура згадувалась у ч.2 ст. 55 Конституції України як інститут, що має забез-

печувати «права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні» [1]. Окрім цього, у ст. 92 йшлося про необхідність визнання основ діяльності адвокатури через закон. Пов'язувало адвокатуру з правосуддям лише те, що з'їзду адвокатів України надавалось право обирати три члени Вищої ради юстиції (ст. 131 Основного закону) [1].

Проте жодних детальних положень про організацію та функціонування цього інституту не було надано, що свідчило про незначну увагу законодавця до цього питання на конституційному рівні. Відсутність чіткого визначення ролі адвокатури у системі правосуддя, а також браку правових механізмів її діяльності можна пояснити тим, що на момент ухвалення Конституції адвокатура не сприймалася як ключовий елемент забезпечення права на справедливий суд.

Інститут прокуратури був окреслений у Конституції ширше, проте її функції також не відносились безпосередньо до правосуддя. У розділі VII Конституції, присвяченому прокуратурі, було зазначено, що цей орган здійснює нагляд за додержанням законів та підтриманням державного обвинувачення в суді, а також інші функції (ст. 121).

У ст. 122 Конституції України йшлося про систему прокуратури та очільника прокуратури – Генерального прокурора України. А ст. 123 Основного закону містила бланкетну норму щодо необхідності прийняття закону про прокуратуру.

Таким чином, у Конституції 1996 року адвокатура і прокуратура були розмежовані від інституту правосуддя, а роль адвокатури була майже не розкрита. Це призвело до відсутності належного конституційного підґрунтя для ефективного функціонування адвокатури в системі правосуддя, що в подальшому вимагало глибшого законодавчого врегулювання та реформування відповідних інститутів для забезпечення їхньої ключової ролі у здійсненні правосуддя.

Кардинально інший підхід до сприйняття досліджуваних інститутів став можливим у зв'язку з прийняттям у 2016 році Закону про внесення змін до Конституції [2]. Цей закон докорінно змінив конституційний підхід до правового регулювання як інституту правосуддя загалом, так і окремих його складових, таких як адвокатура та прокуратура. У назві самого законодавчого акту було підкреслено, що предметом змін стало саме правосуддя, що відо-

бразило посилення ролі цих інститутів у судовій системі.

Основні зміни стосувалися уточнення ролі та функцій адвокатури та прокуратури в контексті забезпечення права на справедливий суд. Зокрема, адвокатура була визнана одним із ключових елементів забезпечення судового процесу. Це підтверджено тим, що законодавець чітко визначив функцію адвокатури у представництві інтересів громадян і юридичних осіб у суді, що є важливим аспектом реалізації права на захист. Запровадження монополії адвокатури на надання професійної правничої допомоги у судах було одним із нововведень, яке покликане зміцнити інститут адвокатури і гарантувати професійний захист прав осіб.

Щодо прокуратури, внесені зміни також відображали нову роль цього інституту у системі правосуддя. Закон обмежив повноваження прокуратури лише підтриманням публічного обвинувачення в суді, здійсненням процесуального керівництва, наглядом за досудовим розслідуванням та захистом інтересів держави у суді. Таким чином, прокурорський нагляд, який існував до 2016 року, був ліквідований, що значно змінило статус прокуратури в правовій системі. Це наблизило прокуратуру України до європейських стандартів, згідно з якими прокуратура є органом, що виконує функції у межах кримінальної юстиції і не займається загальним наглядом за законністю.

Відтак, Закон 2016 року став ключовим кроком до реформування системи правосуддя та докорінної зміни підходів до регулювання інститутів адвокатури та прокуратури. Вперше на конституційному рівні ці інститути стали розглядатися як невід'ємні складові системи правосуддя, що відіграють ключову роль у забезпеченні прав та свобод громадян, підтриманні справедливості та законності.

Таким чином, адвокатура та прокуратура є важливими інститутами, що відіграють ключову роль у забезпеченні функціонування правосуддя. Обидва інститути мають різні функції та обов'язки, однак спільною метою їх діяльності є забезпечення законності та захисту прав людини в межах судового процесу.

Адвокатура є незалежним інститутом, основною функцією якого є надання правової допомоги громадянам та юридичним особам. Вона виконує ключову роль у реалізації права на захист та справедливий суд.

Адвокатура виступає гарантом захисту прав і свобод людини в різних судових процесах,

включаючи кримінальні, цивільні, адміністративні та господарські справи. Вона забезпечує баланс між сторонами у судовому процесі, реалізуючи принцип змагальності. Професійна діяльність адвокатів регламентується не лише Конституцією, але й законами, що регулюють їхню діяльність. Зокрема, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» 2012 року визначає правовий статус адвокатів, порядок здійснення їхньої професійної діяльності та етичні стандарти [3].

З 2016 року в Україні було запроваджено монополію адвокатури на представництво інтересів осіб у судах, що покликане підвищити якість правової допомоги. Це положення вказує на те, що лише професійні адвокати можуть представляти інтереси громадян у судових процесах, забезпечуючи належний рівень підготовки та захисту прав. «Виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Це засадниче для адвокатської монополії положення увійшло в Конституцію України 2016 р. (ст. 131-2). Воно вважається важливою частиною забезпечення ефективного захисту процесуальних прав учасників судових спорів висококваліфікованим фахівцем і ефективного функціонування системи правосуддя загалом, а також реалізації гарантованого ст. 59 Конституції України права особи на професійну правничу допомогу» [4] – зазначає Л. Лазебний.

На сайті Національної асоціації адвокатів України зазначається, що введення виключного права на судове представництво є важливим елементом демократичної держави, оскільки гарантує рівний доступ до правосуддя для всіх громадян завдяки професійній правовій допомозі. Цей принцип успішно реалізується в багатьох європейських країнах, зокрема в Німеччині та Австрії, де адвокатська монополія діє вже понад півстоліття [5].

Наголосимо на тому, що такі зміни стали предметом активного обговорення правників [6-8].

Прокуратура є окремим інститутом у системі правосуддя, її основна функція полягає у забезпеченні публічного обвинувачення у суді та здійсненні нагляду за додержанням законності у кримінальних провадженнях. Відповідно до законодавства прокуратура «здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держав» [9].

Прокурор виконує важливу функцію в забезпеченні законності під час досудового розслідування, процесуального керівництва та представництва обвинувачення в суді, сприяючи реалізації принципу верховенства права та захисту публічних інтересів.

Зважаючи на вказане можна цілком погодитись зі словами вітчизняного правника, який зазначає наступне: «Якщо ми виходимо із широкого розуміння системи органів судової влади, то теоретично прокуратура може бути віднесена до такої системи як автономний, незалежний суб'єкт забезпечення правосуддя, що фактично створює умови для його здійснення, а також як представник державних (публічних) інтересів» [10, с. 115]. До цього слід додати, що на додаток до традиційної ролі обвинувача, прокурор має повноваження представляти в суді інтереси не лише держави, але й окремих громадян у певних випадках [11, с. 214].

Наголосимо, що аналізовані конституційні зміни щодо статусу прокуратури були спрямовані серед іншого і на посилення незалежності цього інституту. У свою чергу, забезпечення незалежності прокуратури є запорукою справедливого правосуддя. Це дозволяє уникнути політичного втручання в розслідування, підвищити ефективність боротьби з корупцією та злочинністю, а також гарантувати захист прав і свобод кожного громадянина. Така незалежність є ключовим фактором для зміцнення довіри суспільства до правоохоронних органів [12, с. 221].

Адвокатура та прокуратура, незважаючи на різні функції, тісно взаємодіють у системі правосуддя. У межах судових процесів вони представляють протилежні сторони – захист і обвинувачення, забезпечуючи баланс у відносинах між державою і громадянином. Ця взаємодія є основою змагального процесу, що є принципом, на якому базується справедливий суд.

Важливо підкреслити, що як адвокати, так і прокурори діють у межах норм і принципів правової держави, реалізуючи вимоги принципу верховенства права. Їхня діяльність спрямована на дотримання правових норм, захист інтересів особи і держави, що сприяє ефективності та справедливості судочинства. Окрім того, вони разом гарантують дотримання правових процедур і забезпечують доступ до правосуддя для всіх учасників процесу.

Відтак, інститути адвокатури та прокуратури є невід'ємними складовими правосуддя, кожен

з яких виконує свої унікальні функції у межах судової системи. Їхня взаємодія забезпечує рівновагу між державними та приватними інтересами, захист прав людини та підтримання законності.

Висновки і пропозиції. Адвокатура та прокуратура – це два фундаментальні інститути правосуддя, які відіграють ключову роль у забезпеченні законності та справедливості. Вони тісно взаємодіють між собою, однак мають різні функції та цілі. Адвокатура виступає гарантом правового захисту, тоді як прокуратура забезпечує підтримання публічного обвинувачення та нагляд за законністю у кримінальних провадженнях.

Зважаючи на вказане, рекомендується активізувати наукові дослідження вітчизняною правничою спільнотою щодо сутнісного виміру адвокатури та прокуратури саме як складових правосуддя.

Список використаної літератури:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя). *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст.532.
3. Про адвокатуру та адвокатську діяльність. Закон України від 5 липня 2012 року. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 27. Ст.282.
4. Лазебний Л. Адвокатська монополія: як це працює за кордоном. URL <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/advokatska-monopoliya-yak-ce-pracyue-za-kordonom.html>
5. Мацко В. Адвокатська монополія – так чи ні? URL <https://unba.org.ua/publications/4640-advokats-ka-monopoliya--tak-chi-ni.html>
6. Моїсеєнко Д. «Адвокатська монополія» та доступність правосуддя. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спецвипуск №2. С. 244-249.
7. Бірюкова А. М. Монополія адвокатури як прояв впливу глобалізації. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. № 3(9). Т. 3. С. 3-6.
8. Брага Д. Скасування «адвокатської монополії» на представництво особи в суді: до актуальності питання. *Конституційно-правові академічні студії*. 2020. № 2. С. 306-314.
9. Про прокуратуру. Закон України від 14 жовтня 2014 року. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 2-3. Ст.12.
10. Подкопаєв С. Інституційно-правовий аспект функціонування прокуратури в Україні. *Публічне право*. 2019. №4 (36). С. 111-118.
11. Макосій Ю.Д. До питання функціонального призначення прокуратури у механізмі захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 74. Ч. 2. С. 214-219.
12. Шуміло О. Сутність і значення забезпечення незалежності прокуратури в Україні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3 (102). Ч. 2. С. 221-226.

Ostapchuk L. H. Institutes of Advocacy and Prosecutor's Office as Justice Components: Constitutional and Legal Aspect

The article is devoted to covering the institutions of advocacy and prosecutor's office as justice components. The study of the institutions of advocacy and prosecutor's office in the context of their role in justice is extremely relevant, as they perform important functions of ensuring the citizens' rights and legitimate interests protection and maintaining the rule of law in the state. It is emphasized that the effective functioning of the bar and prosecutor's office is a feature of a law-based state and the rule of law.

The main focus is on the analysis of the evolution of the institutions of advocacy and prosecutor's office in Ukrainian legislation. It is determined how their place in the justice system changed from the moment of the Constitution of Ukraine adoption in 1996 until its amendments in 2016.

It was emphasized that in the first edition of the Constitution of Ukraine, the institutions of advocacy and prosecutor's office were separated from the institution of justice, and their role was defined quite generally. In particular, the bar was considered mainly as an institution that ensures the right to defense, and the prosecutor's office as an institution that supervises the abidance by laws.

It is substantiated that the amendments to the Constitution of Ukraine in 2016 radically changed the approach to regulation of the bar and prosecutor's office institutions. Their role in ensuring the right to a fair trial was clearly defined. Advocacy received the status of one of the key elements of the judicial process, and the prosecutor's office focused on supporting the public prosecution and procedural management.

It is covered that modern Ukrainian legislation considers the legal profession and the prosecutor's office as integral components of the justice system playing a crucial role in the human rights

protection, ensuring legality and justice. Their interaction in the judicial process contributes to the implementation of the principle of competitiveness and ensures a balance between the interests of the state and citizens.

It is summarized that the bar and the prosecutor's office are two fundamental institutions of justice playing a key role in ensuring legality and justice. They closely interact with each other, but have different functions and goals. The bar acts as a guarantor of legal protection, while the prosecutor's office ensures the maintenance of public prosecution and the supervision of legality in criminal proceedings.

Key words: *rule of law, human rights, justice, judicial reform, judiciary.*